

Yirminci Yüzyılda Gelenekten Moderniteye Türk Sosyo-Kültürel Yapısında Gözlenen Değişmeler

Erdirinç YAZICI*

Osmanlı toplumu, çözölme dönemi içerisinde yaşadığı çok önemli sosyo-kültürel yapı değişikliklerine ve ilk modernleşme tecrübelerine rağmen, bir ticaret ve tarım toplumu olma özelliğini ciddi düzeyde değiştirecek bir gelişme kaydedememiştir. Nitekim Osmanlı çözölmesi genellikle sözkonusu gelişmenin kaydedilememesi ile irtibatlandırılarak açıklanmaya çalışılmaktadır.

Türkiye'de cumhuriyet döneminde ortaya çıkan, özellikle çok partili dönemde hız kazanan kırdan şehre göç ve sanayileşme olgusu, geleneksel sosyo-kültürel sistemdeki çözölme sürecine güçlü bir ivme kazandırmıştır. Modernleşme dönemi olarak ifade edilebilecek olan bu süreçte, modern bir sosyo-kültürel sistem üretmemesi sorunu bugünkü sosyo-kültürel kimlik sorununun bir bakıma kaynağını oluşturmaktadır.

Aslında son yüzyılda her toplumda sanayileşme ile birlikte ortaya çıkan göç, ciddi bir sosyo-kültürel değişimi zorunlu olarak ortaya çıkarmıştır. Ancak, özellikle Türkiye gibi ülkelerde problem, çözölme kırsal kültürün yerine alternatif ve güçlü bir şehirli sosyo-kültürel sistem üretmemektir. Bu systemsizlik geçiş dönemlerinde Mübeccel Kıray'ın ifade ettiği gibi tampon mekanizmaları (Kıray 1964) sözkonusu kılmaktadır.

Türk modernleşmesinin belirli bir boyutunu ve zaman azlığını inceleyen elinizdeki tebliğde ortaya konulacak değerlendirmelerin iyi anlaşılabilmesi bakımından kullanılan kavramsal şema hakkında aşağıda bazı açıklamalar yapılacaktır.

Sosyo-Kültürel Değişme

Sanayi devrimi ile birlikte batı toplumlarında ortaya çıkan yapı değişiklikleri sosyolojik çalışmaların ilgi odaklarından birisini oluşturmuştur. Sözkonusu alanda bugüne kadar çok önemli bir literatürün oluştuğu bilinmektedir.

*Asistant Prof., Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Sosyo-kültürel yapı değişikliklerini iyi anlayabilmek bakımından, sosyo-kültür kavramının, kültür kavramını içine alan dinamik bir unsur olduğunu gözönünde tutmak ve kültür kavramını öncelikle anlamak gereklidir.

R. Linton ve M.T. Herskovist, kültürü, insanların hayat biçimi olarak tanımlamaktadırlar. A.L. Krober ve T. Parsons'a göre kültür, "İnsan davranışına ve davranış yolu ile meydana getirilen eserlere şekil veren değer, fikir ve diğer sembolleşmiş mana sistemlerinin devredilen ve yaratılan muhteva örnekleridir" (DPT, 1984: 2). Bir diğer ifade ile kültür, "öğrenilmiş davranış şekillerinin nesilden nesile intikali veya toplumun bir üyesi olarak ferdin kazandığı duyma, düşünme ve faaliyet tarzlarının sosyal açıdan standartlaşması"dır (Türkdoğan, 1983: 12). P. Sorokin'de kültürü "Sosyo-kültürel evrendeki açık seçik eylemlerin ve araçların ortaya koyduğu ve nesnelleştirdiği anlamlar, değerler ve kurallar, bunların etkileşim ve ilişkileri, bütünleşmiş ve bütünleşmemiş yapıları" olarak tanımlamaktadır (Güvenç, 1979: 101).

Kültür kavramı ile Sosyo-Kültür kavramını birbirinden ayıran en önemli fark, kültür unsurları arasında nedensellik bağının bulunmamasıdır. Sosyo-kültür unsurları arasında ise nedensellik bağı vardır. Çünkü sosyo'da sosyal eylem vardır ve sebep netice ilişkisi vardır. Sosyo bir sistem içinde hayat bulur. Sorokin, kültür olaylarında temel unsurun maddi öğeler olduğuna, oysa sosyo-kültür olaylarında temel unsurun mânâ (duygu/düşünce) öğeleri olduğuna işaret etmektedir (Nirun 1990).

Sosyo-kültür değişimleri, herhangi bir kurumsal alandan doğar ve diğer alanlarda değişmeye sebebiyet vererek, ilk değişme alanında ileri bir uyuma dönüşürler. Teknolojik, ekonomik, politik, dini, ideolojik, demografik ve diğer bir çok faktör bağımsız değişken olarak kabul edildiğinde, hepsinin birbirini ve toplumun değişim yönelimlerini kökten etkileyen değişkenler olduğu rahatlıkla ifade edilebilir (DPT, 1984: 5).

Elinizdeki tebliğin Türk sosyo-kültürel yapısının çözümlenmesinde referans aldığı P. Sorokin; sosyo-kültürel değişimin anlaşılmasını, vücudun anlaşılmasında, kan dolaşımının anlaşılmasının önemi kadar önemli bulmakta ve sosyoloji çalışmalarını açısından bu durumun hayatiyetine dikkat çekmektedir (Cuzzort, King 1976: 121; Turhan, 1959: 21). Yukarıdaki tespit gerçekten çarpıcı bir tespittir.

Sosyo-Kültürel Yapı

Sosyo-kültürün bir fonksiyonu olarak ortaya çıkan sosyo-kültürel yapı bir bakıma sosyo-kültür çevresi/insan ve zaman etkileşiminin oluşturduğu optimum bir denge üzerine kendini inşa etmektedir.

İnsanın, tabii çevre -ki coğrafi çevre, biyolojik çevre, fiziki çevre unsurlarından oluşur- ile ilişkileri sürecinde; bir sosyal hayat alanı şekillenir. Sosyal hayat alanı bir

bakıma insanın varoluş alanıdır (Nirun, 1991: 342). İnsanlar çeşitli coğrafi çevrelere uyma yeteneğini göstermişler ve kendi aralarında sosyal ilişkilerle bağlı olarak sosyal çevrelerini yaratmışlardır. İnsanın yaratma gücü, coğrafi çevrenin şartları ve hayati kaynakları birleştirilerek meydana getirilen sosyo-kültürel çevre, sosyal çevre ile kültür çevresinin karışımı olarak belirmektedir (Nirun, 1991: 81) ve sosyo-kültür çevresi kavramı ile ifade edilmektedir.

Çeşitli sosyal davranışlar, kültür muhtevasının elemanlarına uydurularak, kalıplaşmış, standardize edilmiş olurlar. Sözkonusu süreç, sosyo-kültür çevresinde cereyan eder. Sosyal grupların belirledikleri sosyal davranış örnekleri kültür muhtevası ile karışarak, çevrenin muhtevası içerisinde uyuma dönüşmeye başlamış olurlar. Davranışlar, ancak sosyo-kültürel çevrenin çeşitli biçimleri içerisinde anlam kazanabilirler (Nirun, 1991: 82). Bu durum bir bakıma sosyo-kültürel yapı ile davranışın karşılıklı olarak etkileşimidir.

Sosyo-kültürel yapı bir bakıma kültür unsurlarının ve sosyal kurumların zaman içinde tekrarlanarak meydana getirdikleri ve onların karşılıklı etkileşimleri sonucu oluşan sosyal dengenin adı (Nirun, Özönder, 1990: 251) olarak karşımıza çıkmaktadır. Kültür unsurları sosyo-kültürel yapı içerisinde genel geçerlilik kazandıkları durumlarda kültürel normlar olarak düzenleme rolünü ortaya koymaya başlamaktadırlar.

Şurası asla unutulmamalıdır ki, sosyo-kültürel yapının en temel birimi kuşkusuz insandır. İnsan yukarıda da aktarıldığı gibi, eylemi ve eyleminin kurumlaşması ile sosyal/tarihi bir derinlikten kalkarak bulunduğu zamana ve mekana bu birikim içerisinde iner ve bu durumun bir fonksiyonu olarak sosyo-kültürel yapılanmasını gerçekleştirir.

Sorokin'de sosyolojik perspektifini insan orijinli olarak oluşturur. Sosyal dinamiğin anlaşılmasında insanın anlaşılmasının temel bir ihtiyaç olduğuna dikkat çeker. Daha sonra sosyal fenomen ve sosyo-kültürel sisteme kadar uzandıracığı insanın iki boyutundan bahseder. Bunları, insanın maddi ve maddi olmayan vecheleri olarak açıklar. "İnsan, bu iki vechesinin karşılıklı etkileşimi yani bütünlüğü içinde anlaşılmalıdır" der. Sorokin'in sistemi, bu vecheler arasındaki dengeyi çok nadir olarak kurabilen insanın aynı zamanda amatör bir teorisyen tasarımcı olduğunu kabul eder (Coser, 1977: 465-477).

Yukarıdaki tespitten de anlaşılabilceği gibi Sorokin sosyolojisi perspektifinden bakıldığında, gerçekliğin iki vechesinin -mana ve kabuk- bir arada ifade edilme zarureti sosyo-kültür birlikteliğini zorunlu kılmaktadır.

Sorokin'de toplum, sosyo-kültürel bir sistem bütünlüğü içerisinde varlığını devam ettirir. Sosyo-kültürel sistem bütün toplumlarda temelde üç bileşenden oluşur. Bunlar; maddi olmayan, zamansız ve mekansız anlamlar; anlamları maddeleştiren (maddi) araçlar; maddi araçların yardımı ile bu anlamları işler hale getiren insan unsurudur (Sorokin, 1964: 4).

Yukarıdaki analiz çerçevesinde, Sorokin'e göre toplum; manevi kültür (anlamlar, değerler, kurallar) maddi kültür (bio-fiziksel araçlar) ve toplumsal ilişkilerin (anlamli etkileşimlerin) bütünü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sorokin, sosyo-kültürel sistemin iki tip bütünleşmesinden bahsetmektedir. Bunlardan birincisi, fonksiyonel bütünleşme (işleyiş bütünleşmesi) denilen bütünleşme biçimidir. İkincisi ise, parçalara içten nüfuz eden ve bir mana etrafında entegre olmayı ifade eden mânâ etrafında bütünleşme (Logica - meaningfull integration) biçimidir. Bu bütünleşme tiplerinden birincisinde bir sebep-netice zincirinin mükerrer ve daimi bütünlüğü sözkonusudur. Fonksiyonel bütünleşme içerisinde bulunan toplumlarda, toplumda anlamlı bütünleşmeyi tesis eden mânâ (öz) insanlar için yalınlığını kaybetmiştir (Bilgiseven 1985: 108-109).

Sosyo-Kültürel Değişme Süreci

Sorokin sosyolojisinde, sosyo-kültürel olgunun ortaya çıkışı üçlü bir aşamada gerçekleşir. Her sosyal grubun teşekkülü ve bir sosyo-kültürel sistem haline gelebilmesi, sırasıyla kavramlaşma (tasarlanma) objektifleşme (cisimleşme) ve sosyalleşme süreçleri sonucunda mümkün olabilmektedir.

İnsan kafasındaki anlam ve değerler, öncelikle bir kategorileşme, tasarlama ve kavramlaşma sürecini yaşar. Sonra kavramlaşan bu anlam ve değerler, objektifleşme süreci ile cisimleşirler ve nesnel bir gerçeklik haline gelirler. Bu etkileşim süreci içerisinde yer alan insan grubunun, meydana gelen olgularla bütünleşmesi, yani sosyalleşmesi, sosyo-kültürel olgunun doğuşunu ortaya koymaktadır.

Sorokin, insanların ne?, niçin?, nasıl? sorularına verdikleri üç tip cevabın yanında, hakikat nedir? sorusuna verilen cevapların temel öncülleri belirlediğini ifade ederek, üst-kültür sistemlerini üçe ayırmıştır. Düşünce tarihinde hakikat nedir? sorusuna üç tip cevap verilmiştir. Bunlar; gerçeklik maddidir; duyu organlarıyla kavranabilir; gerçeklik, gözlenebilir olanın özünü teşkil eden cevherde gizlidir; gerçeklik, hem maddi hem de manevi olanın bir bileşimidir. Bu temel öncüllerden hareketle, maddeci, maneviyatçı ve ideal üst kültür sistemlerinin ilk ikisinde daha çok fonksiyonel bütünleşmeden söz edilebilecekken, ideal üst kültür sistemlerinde mantıki-mânâlı bir bütünleşmenin sözkonusu olduğunu ifade etmektedir (Bilgiseven, 1982: 159).

Sorokin sosyolojisinde sosyo-kültürel değişme olgusu, Hudutlar Teorisi olarakta adlandırılan teori içerisinde açıklanmaya çalışılır. Bu teoriye göre; her süper üst sistem doğar, gelişir, geriler ve yerini geçici eklektik bir yığına bırakır. Süper üst sistemler arasındaki bu dönüşüm devri dalgalı bir seyir takip etmektedir.

Hudutlar Teorisi'nin sosyo-kültürel değişme olgusuna yaklaşımı genelde dört ana özellik etrafında toplanabilir. Bu özellikler, i) Her üç süper sistemin (maddeci, maneviyatçı, ideal) aynı zamanda bir çok tali (ikinci dereceden) sistemleri ihtiva

ettiği, ii) Bu üç sistemden hiç birinin bir hatta üçünün bir arada, bütün sosyo-kültürel realitelerin tamamını kucaklayamadığı, çünkü hiçbir sisteme dahil olmayan, sistemsiz kültürel yığınların da her zaman var olduğu, iii) Herhangi bir sosyo-kültürel realitede bu üç süper sistemden hiçbirinin devamlı ve tekelci bir hakimiyet kuramayışı, çünkü bazı hudutlar arasında kalan ve hudutlardan dönen bir değişimin varlığının sözkonusu olması ve maddeci kültürden ötekine veya aksi yönde meydana gelen dönüşme esnasında süper sistemin tali kısımlarının diğerlerine nazaran öncülük yapması, bu durumun tek bir süper sistemin inhisarçı hakimiyetini engellemesi, iv) Bu süper sistemleri meydana getiren ikinci dereceden sistemlerin birbirleri ile ve süper sistemin tamamı ile tam manası ile bütünleşmiş olmadıklarıdır. Şu halde, Sorokin'e göre, bir cemiyetin sosyo-kültürel bünyesini toptan ele aldığımız zaman, bunun ne tamamen birbirine uymayan (rabıtasız, ilişkisiz) yığınlar karışımı ve ne de tam manası ile bütünleşmiş bir sistem olmadığını tespit etmemiz gerekiyor (Bilgiseven, 1982: 160).

Süper organik üst kültür sistemleri bir bütün olarak değişirler. Bu değişme, sisteme ait potansiyel iç kuvvetlerin açığa çıkması ile gerçekleşir. Fakat bu açığa çıkma karakterinin dalgalanışı, dış vasıtaların etkisine tabidir. Sorokin'e göre Samanyolu'ndaki bir Galaksi'den çıkan ışığın çıkması ile gezegenimize ulaşması arasında geçen milyarlarca senelik zamanın uzunluğu, nasıl iki olayın (yani ışığın bir yerden çıkması ve diğer bir yere ulaşması olaylarının) arasındaki fonksiyonel münasebeti (sebeup-netice ilişkisini) bozmazsa, kültür sisteminin bazı unsurlarının değişiminin gerisinde kalması da beraber değişme durumunda varlığını engellemez (Bilgiseven, 1982: 161)

Yine Sorokin'e göre, değişme sürecinde önce değişen unsurlar mana unsurlarıdır. Zihniyet ve tutumlar gibi mana unsurları önce değişirler ve somut unsurlardaki değişimler bu değişmeyi takip eder. Hudutlar teorisinde, üç üst kültür sisteminin arka arkaya gelerek tamamladıkları bir devri dalgaya ya da periyoda bir ritm denilir. Bu ritmler içerisinde üç kültür sisteminin egemen olduğu dönemler herhangi bir eşitlik arzetmez. Bu ritimde maneviyatçı üst kültür sistemi daha uzun süreli olacakken, bir başka ritimde maddeci üst kültür sistemi pekala daha uzun süreli bir hakimiyete sahip olabilir (Erkal 1982: 125).

Kısaca, sosyo-kültürel değişiminin sözkonusu olduğu sistem; karakteri ne olursa olsun, sürekli değişme tohumlarını kendi içinde taşır. Değişmelerin her birisi ile gelen ve sürekli üretilen sözkonusu sonuçlarla birlikte bir sistem gelecekteki yönünü gözlenebilir bir biçimde belirlemiş olur.

Endüstrileşen Toplumda Sosyo-Kültürel Yapı Değişiklikleri

Her sosyo-kültürel gerçeklik eşsizdir. Toplumların farklı gerçekliklerine bakıldığında, tarih içerisinde bir sosyal gerçekliğin esastan çakışma halinde

bulunabileceği bir başka gerçeklik kategorisini bulmanın imkansızlığı hemen farkedilir. Gerçekliğin zaman/mekan/insan koordinatında tek bir defa yaşanabilmesi, model toplum projelerini de sosyo-kültürel değişme/tekrarlanamayan gerçeklik bağlamında imkansız kılmaktadır.

Sosyo-kültürel olgular, her ne kadar tarihi süreç içerisinde esastan birbirleriyle çakışan (aynileşen) özellik göstermeselerde birbirlerini etkiler, bazen de kısmen belirlerler. Nitekim tarihi süreç içerisinde benzer oluşumlar birbirine benzer özellikler gösteren toplumlarda da, bugünün sanayi toplumlarında bu duruma örnek olarak karşımızda durmaktadırlar (Aron, 1978: 5). Bugünkü Batı Avrupa sanayi toplumlarının sosyo-kültürel sistemini oluşturan üç unsur; İngiliz Sanayi Devrimi'yle ortaya çıkan araç seti (yani araçlar), Fransız ihtilalinde kaynağını bulan yeni anlam seti (yani anlamlar) ve bu araç ve anlam setini uyumlu bir beraberlik haline getiren sanayi toplumu insanı olarak ifade edilebilir.

Batı Avrupa'da sanayi toplumu sosyo-kültürel sistemini oluşturmak -bilindiği gibi- aslında pek kolay olmamıştır. Ağır sosyal çalkantılar ve çatışmalardan konsensüs doğmuş ve bir bütünleşme tipi ortaya çıkmıştır. Geleneksel toplumdan sanayi toplumuna doğru geçiş yığımsal bir dönemin yaşanması şeklinde ortaya çıkmıştır. Batıda sanayi ihtilali ile başlayan süreç; Ortaçağın temelde maneviyatçı sosyo-kültürel sisteminin hızla parçalanma, batı toplumlarının yığınlaşan yapıları içerisinde yeniden bir sosyo-kültürel sistem bütünlüğüne ulaşma çabalarını içine almaktadır.

Batı Avrupa'da sanayi toplumlarının sosyo-kültürel sisteminin oluşum sürecine yukarıdaki analiz çerçevesinden yaklaşıldığında; öncelikle Fransız ihtilaline bağlı olarak anlamlarda (kabul, değer ve normlarda) İngiliz Sanayi Devrimi'ne bağlı olarak araçlarda (teknolojik değişmeye bağlı olarak üretim düzeninde ve nesnel dünyada) ve her ikisine bağlı olarak araçların yardımıyla Fransız ihtilalinin geliştirdiği anlamları işler hale getiren insan unsurunda anlamlı-nedensel bağlarla kurulmuş bir sistem bütünlüğüne varıldığı görülmektedir.

Bu arada gerek anlamlar, gerek araçlar, gerekse insan unsuru bağlamında sanayi toplumu yapılanmasında bilimin yeri ayrıca ifade edilmelidir. Nitekim Kenneth Boulding'de ünlü eseri Yirminci Asrın Mana'sında, bilimi sanayi çağındaki büyük dönüşümün temeli saymaktadır (Boulding, 1969: 26).

Yukarıdaki çerçevede geleneksel yapısı hızla çözülmüş, yeni bir yapılanmayı gerçekleştirmiş sanayi toplumunun özellikleri nelerdir? Öncelikle büyük insan kalabalıklarının mekan değişikliği/kentleşme ve bunu çağıran bir olgu olarak teknolojik ilerleme/sanayileşme sanayi toplumuna giden yolda ilk köşetaşları olarak ortaya çıkmaktadır. Birey ve rasyonel insan tipi sanayi toplumunun vazgeçilmez olguları durumundadır.

Sanayi toplumunda kitle haberleşme vasıtaları köy-şehir arasındaki farklılığı hızla ortadan kaldırır. Sanayi toplumunda tarım da artık başlı başına bir sanayidir. Tarımın ekonomi içinde nisbi ağırlığı giderek düşer. Sanayileşmeye paralel olarak yol, otoyol, elektrik, trafik, kamu hizmetleri, savunma, sağlık ve sosyal hizmetler hükümetleri daha büyük roller üstlenmeye iter. Sanayileşme ile birlikte daha önceki düzende toplumsal düzene göre çok daha fazla haklar, görevler, sorumluluklar ve kurallar ağı sözkonusu olur.

Kısaca sanayileşme, sanayi toplumunda ortak bir kültür oluşturur. Sanayi toplumunda sosyo-kültürel değişimin dinamikleri değişir. Tabakalaşma tipi değişip, farklılaşır. Yeni bir çalışanlar sınıfı (işçi sınıfı) doğar ve yine bu sınıf kendi içerisinde bir yapı değişikliği (mavi yakalılardan beyaz yakalılara) yaşar. Nitekim sanayi ötesi toplum tartışmaları bir boyutu ile bu yapı üzerindeki değişikliklere bir vurgudur.

TÜRK SOSYO-KÜLTÜREL YAPISI: GELENEK/MODERNİTE KISKACINDA GEÇEN BİR YÜZYILIN SANCILI HİKAYESİ

Yukarıda aktarılan teorik geriplanın ışığında, Türkiye'de son yüzyılda meydana gelen değişimleri incelemek, muhtelif alanlarda ortaya çıkmış yapı değişikliklerini bir bütünlük içerisinde kavramak çok daha kolay olacaktır.

Osmanlı Mirası

Batı Avrupa'da meydana gelen endüstri devriminin etkilerinin çok geçmeden dünyada ve Osmanlı'da görüldüğü biliniyor. Bu duruma dayalı olarak ortaya çıkan modernleşme ve yenileşme çabalarının etkisindeki Osmanlı toplumu, XX. yüzyıla büyük bir hareketlilik içerisinde girmiştir. Osmanlı'da yaşanan ilk sanayileşme çabaları, mahalli düzeyde gerçekleştirilen tezgah üretimine karşı, Avrupa merkezli kitlevi-seri üretim teknolojisinin yoğun baskısını ve bu baskıya karşı bir başkaldırı gayretini ifade etmektedir.

Osmanlı toplumunda daha çok dış dinamiğe bağlı olarak ortaya çıkmaya başlayan sanayileşme çabaları, hiç kuşkusuz ortaya koyduğu yeni üretim düzeni ile, yeni çalışan insan tipi ile ve başlattığı şehirlere doğru insan yoğunlaşması ile çok farklı düzeylerde değişimlere kaynaklık etmiştir.

Genelde, yükselme devri Osmanlı sosyo-kültürel sisteminin bütünleşmiş bir yapıyı ifade ettiği kabul edilir. Bu bütünleşme daha çok, Osmanlı toprak rejimi ve lonca (Anadolu'da Ahilik) tipi üretim düzeni ile, bu üretim düzenini bütünleyen değerler sistemi ve bu yapının yarattığı insan tipini ifade etmektedir.

Osmanlı toplumunda iç ve dış dinamiklere bağlı olarak başlayan hızlı çözülme; bir yandan bir denge noktasında bulunan üretim düzenini ve toplumun moral

değerlerini hızlı bir farklılaşmaya tabi tutarken, insan modelinde de çok hızlı bir çözülmeye kaynaklık etmiştir. Bu gelişmelerin tabii bir sonucu olarak gerileme devri Osmanlı sosyo-kültürel sistemi bütünlüğünü kaybetmiş, giderek tam bir yığınlar toplumu haline gelmiştir (Bilgiseven, 1985: 472-473).

Çözülme devri Osmanlı üretim düzeni büyük çapta toprak rejiminin bozulduğu ve yeni sanayi sektörü karşısında nispi önemini yitirdiği bir durum arz etmektedir. İstanbul, Selanik ve genelde Marmara Bölgesi'nde yoğunlaşan yeni sanayi sektörü ise devletin birkaç işletmesi dışında çok uluslu sermaye ve etnik sermayenin hakim olduğu bir sektör görünümündedir. Öyle ki, bu dönemde sanayi sektörüne yatırılmış toplam sermayenin yalnızca % 15'i Türk ve Müslüman sermayeden oluşmaktadır. Bu sermayede Rum sermayesinin payı % 50, Ermeni sermayesinin payı % 20, Yahudi sermayesinin payı % 5 ve yabancı sermayenin payı % 10 idi (Yerasimos, 1980: 500). XX. yüzyılın başında ondan fazla işçi çalıştıran işyerinin sayısı belki de yüz civarındaydı. Ve yine bunların büyük kısmı İmparatorluğun büyük şehirleri İstanbul, Selanik, İzmir'de toplanmıştır (Keyder, 1950: 43). Bir başka ifade ile iktisadi literatürde Osmanlı'nın yarı sömürgeleşmesi olarak ifade edilen bu durum, esasında çözülen bir toplumun yıkılış dinamiklerini de içinde taşımaktaydı.

Osmanlı toplum yapısı çok milletli bir etnik mozaik üzerine oturuyordu. Osmanlı sosyo-kültürel sistemini anlamlı bir sistem haline getiren temel mananın oluşturduğu yapıstırıcı özellik yüzyıllarca ahenkli bir sosyo-kültürel sistemin temel dinamiğini oluşturmuştur.

Tezgaah üretiminin hakim olduğu Osmanlı toplumunun hakim şehir tipi, geleneksel Türk-İslam şehri olarak adlandırılan ve ticaret/küçük el zanaatlarının hakim ilişki sistemini oluşturduğu bir şehir tipi idi.

Yeni Türkiye, Osmanlı İmparatorluğu'nun sahip olduğu coğrafyanın sınırlı bir bölümünü ifade eden bir toprak parçası üzerinde, Anadolu'nun Yunanlılar tarafından işgaline karşı yürütülmüş olan Türk Kurtuluş Savaşı sonucunda ortaya çıktı. Nüfus, Türkiye'de 1913'te 15.7 milyon iken, savaştan sonra 1927'de 13.6 milyona düştü. En büyük iki ithalat-ihracat limanı olan İstanbul ve İzmir'in nüfusları 1913 ile 1927 arasında % 40'lık bir düşme gösterdi. 1927'lerde ülkede 1.187.000 ağaçtan yapılma kara sabana karşı 211.000 demir saban bulunuyordu (Mardin, 1991: 223).

Osmanlı sosyal kültürel yapısının yükselme ve kısmen duraklama dönemi boyunca çeşitli faktörlerin etkisinde oluşmuş mana etrafında bütünleşmiş yapısının gerileme ve çözülme süreçlerinde yerini süratle bir yığınlaşmaya bıraktığı görülmektedir. Nitekim XX.yüzyılın başında Osmanlı aydınları arasında gittikçe derinleşen kimlik tartışmaları da yine bu çözülmenin ve yığınlaşmanın derin izlerini taşımaktadır.

Bir Modernleşme Projesi Olarak Yeni Türkiye

Bilinen sanayi toplumu konseptinin geçen üçyüz yıllık süre içerisinde, sömürgecilik, dünya kaynak dağılımının Batı Avrupa'nın lehine, Batı Avrupa dışındaki toplumların aleyhine bir dağılıma uğraması ve bu kaynakların batıda yoğun emek sömürüsü ile daha da büyütülmesinin, yaygın sefalet ve emek sömürüsünün şiddetli sınıf çatışmalarına kaynaklık etmesinin ve nihayet sınıflararası uzlaşma ve paylaşım yönündeki gelişmelerin bir sonucu olduğu bilinmektedir.

Batı Avrupa ile, Batı Avrupa dışındaki ülkelerin arasında yaklaşık iki-üç yüzyılda oluşan iktisadi güç farklılaşmasının, batı tarafından çevredeki ülkeler üzerinde bir baskı aracı olarak kullanıldığı da gayet açıktır. Bunun en iyi örneği Türk toplumunun batı emperyalizmine karşı verdiği Milli Kurtuluş Savaşında somutlaşır. Türk Milli Kurtuluş Savaşı, çevrenin merkeze karşı kazandığı ilk ve en önemli savaş olması sebebiyle, Yirminci Yüzyıl tarihinde önemli bir yere sahiptir.

Yukarıdaki bağlamda modernleşme, Batı'nın iktisadi ve teknolojik üstünlüğünü, çevre ülkelere karşı bir baskı aracı olarak kullanmasıyla batı dışı dünyada filizlenmeye başlayan bir kalkınma modelini ifade eder. Bu anlamda modernleşme, batı ile başa çıkabilmenin yolunun batı kadar güçlü olabilmekten geçtiği, bunun ise batının takriben üçyüz yılda aldığı mesafeyi çok daha kısa zamanda alarak adeta sihirli bir programla gerçekleştirilebileceği mantığı üzerine oturur.

Batıda modernleşme üzerine çalışan sosyologların toplum sınıflamalarını Geleneksel Toplum (İlkel Toplum)-Geçiş Toplumu (Değişen Toplum)-Modern Toplum (Mükemmel Toplum) biçiminde ifade ettikleri görülmektedir. Bu çerçevede bir sınıflama mantığı, yani modernleşme mantığı; pozitif yöndeki değişimleri ileri, negatif yöndeki değişimleri ise geri değişimler olarak değerlendirilir (Berger, Kellner 1985: 17). Lenner'in ifadesi ile modernleşme süreci aslında bir Batılılaşma sürecidir (Kongar, 1979: 247). Türkdoğan'a göre modernleşme ise, bu yönde yeni düşünce ve eylem kalıpları kazanmayı ifade eder (Türkdoğan, 1983: 4).

Modernleşme ile ilgili bir başka özellik ise, modernleşme programlarını aydınların ve asker-sivil bürokratların taşıdığı ve uyguladığıdır. Sosyolog Bottomore "Elites and Society" (Bkz. T.B. Bottomore, Elites and Society, London, 1964) adlı çalışmasında bu konuya geniş çözümlemeler getirmiştir.

Kökleri Osmanlı yenileşme hareketlerine dayanan Türk modernleşmesinin ikinci büyük hamlesinin Yeni Türkiye'de asker-sivil bürokratların elinde bir yeniden yapılanma hamlesi olarak şekillendiği görülmektedir. Söz konusu yeniden yapılanma hamlesinin bürokratik ve politik merkezinde yine kökleri Müdafa-i Hukuk Cemiyetlerine uzanan tek parti CHP'si bulunmaktadır.

Türk toplumunu yeni baştan kurma temel tercihi üzerine oturan Tekparti Modernleşme Programı'nın, Yeni Türkiye'yi kurmakta Milli ve Batıcı özellikler

gösterdiği, diğer özelliklerin (gerek H.F., gerek C.H.F. ve gerekse C.H.P. programlarında, bundan başka Halkevi, Kadro, Türkocağı çevrelerinin inkılap ideolojisi ya da fikir birliğinde bu özellikler belirginleşmiştir) bu iki temel özelliğe bağlı olduğu görülmektedir.

Burada "Batılılaşma" batı kadar büyük iktisadi ve teknolojik güce sahip olma sürecini, Millilik; milli bir karakter içerisinde bağımsız kalma düşüncesini ifade eder. Ancak burada milli ve bağımsız kalabilmek, batılılaşmak ve batı kadar güçlü olmak, batı ile başa çıkabilmenin kaçınılmaz şartıdır. İlk bakışta çelişki gibi görünen bu iki ilkenin biraradalığı böyle bir bakış açısı içerisinde tutarlı ve anlamlı hale gelmektedir. Yukarıda iki temel tercihi ve diğer tercihleriyle tek parti modernleşme programı; çözülmüş, bir yığınlar toplumu haline gelmiş Osmanlı Toplumunu yerine, yeni bir toplum kurma ve bu toplumu yeni temel tercihler üzerinde sosyo-kültürel yönden bütünleşmiş bir hale getirebilmeyi amaçlıyordu.

Bu bağlam içerisinde Yeni Türkiye tarihini, tek parti modernleşme programının getirdiği modernleşme kurumları ile, toplumun dünden bugüne bünyesinde yaşattığı geleneksel kurumların arasında benzeşmedikleri konularda yer yer çatışmaların, benzeştikleri konularda da yer yer uzlaşmaların tarihi olarak tesbit etmek yanlış olmayacaktır. Türk toplumunun, yeni bir sosyo-kültürel sistem oluşturma yönünde Cumhuriyet döneminde karşılaştığı sıkıntılar bu noktada daha anlaşılabilir hale gelmektedir.

Modernleşme Programının, CHP çatısı altında asker-sivil bürokrat ve aydın bir kadro tarafından uygulamaya konulması (Güngör 1980: 26) ve tek parti dönemi bakanlarının % 61'inin asker-sivil bürokratlardan seçilmiş olması (Tezel 1982:129) (bu sınıfın toplum içerisindeki nispi ağırlığı düşünülecek olursa) modernleşme hareketinin sınırlı bir halk katılımı ile asker-sivil bürokratik, elit tarafından gerçekleştirildiği görülecektir. Bu noktada Bottomore'un yukarıda belirtilen modernleşme hareketinin taşıyıcısı olarak gördüğü az gelişmiş ülke elitleri tezi, tek-parti modernleşme programı için de geçerli görünmektedir.

Cumhuriyetin Başında Sosyal Tabakalaşma

İlk bakışta Osmanlı sosyal kültürel yapısının Yeni Türkiye'ye aktardığı miras içerisinde Cumhuriyetin başında sınıfsal yapıların fazla belirgin olmadığı görülmektedir. Aslında Osmanlı'da, batıda olduğu gibi bir sınıflı yapı hiçbir zaman sözkonusu olmamıştır.

Batı toplumlarındaki sınıflara fazlaca benzemeseler de (bunlara ister sınıf, ister sosyal zümre diyelim) Cumhuriyetin hemen başında Türk toplumunda mevcut sosyal kategorileri; asker-sivil bürokratlar, eşraf (zanaat ve ticaret erbabı) ve halk yığınları (Kongar, 1979: 161-162) olarak temelde üç parça halinde ifade etmek mümkündür.

Sözkonusu sınıfsal yapının siyasal sisteme nasıl yansıdığı noktasında bir değerlendirme yaptığımızda, tek partinin sınıfsal konumunun anlaşılması daha kolay olacaktır. 1920 - 1950 aralığında milletvekillerinin % 47'si Meclise girmeden önce kamu görevlisiydi. Aynı dönemde kamu görevlilerinin çalışan nüfus içindeki payı ise % 4 kadardı. Meclislerin %25'i de avukat, doktor gibi serbest meslek sahipleri arasından seçildi. Bu serbest meslek gruplarının çalışan nüfustaki payı %'in altındaydı. Öte yandan Meclise girmeden önce kamu görevlisi ve serbest meslekli olan bu milletvekillerinin üçte biri ticaretle uğraşan ya da büyük arazi sahibi olan babaların çocuklarıydı. Milletvekillerinin %10'u tüccarlar, %7'si ise büyük arazi sahibi çiftçiler arasından seçilmişti. (Tezel, 1982: 128).

Tek-parti modernleşme hareketinin bir önemli özelliği de bütünleşmiş sınıfsız bir milli toplum fikrinin en temel tercih olarak belirlenmiş olmasıdır. Bu programa göre toplum muhtelif sosyal zümrelerden oluşur. Bu zümreler kabaca; çiftçiler, küçük sanat sahipleri ve esnaf, emekçi veya işçi, serbest meslek sahibi, sanayici, tüccar ve memur zümreleridir. (Türkdoğan 1981: 611). Bu zümreler arasında ilişkiler katıyen bir sınıf çatışmasına dönüşmez.

Atatürk'ün bir yurt gezisinde, kullandığı şu ifadeler bu konuyu daha da açık hale getirecektir; "Bence bizim milletimizin beklediğinden çok farklı menafi takip edecek ve bu itibarla yekdiğeriyle mücadele halinde buluna gelen muhtelif sınıfa malik değildir. Mevcut sınıflar yekdiğerinin lazım ve melzumu mahiyetindedir. Binaenaleyh Halk Fıkrası bilcümle sınıfın hukukunu ve ... terakki ve saadetini temin., edebilir" (Tezel 1982: 126).

1930'larda toplumsal farklılaşmalara bakışı ve iktisadi tartışmaları kısmen yansıtmak açısından orijinal olacağı düşünülen 9 Nisan 1930 tarihli Hakimiyet-i Milliye gazetesinden "İndüstriyalizm Nereye Gidiyor?" adlı Nusret Kemal'e ait makalenin bir bölümü aşağıya alınmıştır:

İndüstriyalizm müstahsil olmayan büyük bir memur ve müstahdim sınıfı ve bir de amale sınıfı yaratır. Kapitalist rejimde iki sınıf da sermayedarların esiridir. Komünist rejimde ise zincirlerin ucu devletin eline geçer. Rusya esareti azaltmak, esirlere biraz olsun nefes almak imkanı vermek için çalışma günlerini haftada beşe indirmiştir. Kapitalist dünyada da buna doğru temayül başlamıştır. İndüstriyalizm rejiminde ne kadar ıslahat yapılırsa yapılısın esaretin önüne geçmenin imkanı yoktur (...) Dünyanın bugünkü şeraiti içinde kurulabilecek en iyi bir sistem muhtelit bir zanaat ve sanayi sistemidir. Zanaat erbabı evlerinde, dükkanlarında çalışmakta serbest bırakılmalı ve bunların bu suretle çalışabilmelerine, inkişaf edebilmelerine hükümetçe yardım edilmelidir. Hammaddenin ve iptidai malzemenin izhar, mamül eşyanın apretaz'ı gibi geniş ve pahalı tesisata ihtiyaç gösteren sanayi de ticariden ziyade iktisadi görüşlerde devlet tarafından kurulmalı, işletilmelidir. Devlet tarafından bir de toplama ve tevzi teşkilatı yapılırsa bugünkü ticari sistemin bir çok fenalıklarının da önüne geçilmiş ve müstahsil ve müstebliklerin menfaati korunmuş

olur. Aynı şekilde sanayi inkişafı da halkın iktisadi istiklalinin ve hayat ucuzluğunun temininde çok yardımcı olur.

Bu suretle memlekette hür bir zanaatçı ve çiftçi halk vücuda gelir, istihsal işlerinde daha çok insan çalışır, hayat ucuzlar, saadet artar (Hakimiyet-i Milliye, 9 Nisan 1930)

Yukarıdaki alıntıdan da anlaşılacağı gibi, Cumhuriyetin başında da toplumsal tabakalaşma boyutunda Osmanlı'dan devralınan miras genel hatlarıyla taşınmaktadır. Cumhuriyetin başında ortaya konulan bu panorama, asker/sivil bürokratların yeni bir sermaye sınıfı yaratma çabalarına paralel olarak gelişen dönemlerde çeşitli değişmelere uğramış olmasına rağmen ciddi bir değişiklik göstermemiştir.

İlk Yıllarda İktisadi Yapılanma ve Sanayileşme Çabaları

Çeşitli kaynakların verilerine göre, Türkiye'de 1925 yılından önce, sınırlı şartlar altında çalışan 308 iktisadi teşebbüs olduğu ortaya çıkmaktadır. Bunlardan 163'ü tarım ürünleri işleyen fabrika ve atölye, 52'si tekstil fabrikası, 7'si yeraltı serveti çıkaran veya işleyen fabrika durumundadır (Rozalev, 1978: 18). Bu tabloda yetersiz sanayileşme düzeyi açıkça görülmektedir.

Cumhuriyet döneminin başında, ekonomi politikasının başlıca eksenleri İzmir İktisat Kongresi'nde (Şubat 1923) belirlenmiştir. Savaş yıllarının oluşturduğu yıkım ve nitelikli insan gücü kaybının, azınlıkların ülkeyi terketmesiyle de ağırlaşması, sermaye kaynaklarının yetersizliği başlıca darboğazlar olarak öne çıkmaktadır. (Kepenek 1985: 1760).

Cumhuriyetin ilk on yılında sanai gelişmenin sağlanması bakımından 1923 İktisat Kongresi'nde alınan kararlar doğrultusunda tedbirler alınmıştır. Alınan tedbirlerin en önemlileri Sanayi ve Maadin Bankası'nın kurulması (1925) ve Sanayi Teşvik Kanunu'nun (1927) çıkarılmasıdır. Yukarıdaki aktarılanlardan da anlaşılacağı gibi Cumhuriyetin başında da toplumsal tabakalaşma boyutunda Osmanlı'dan devralınan miras genel hatlarıyla taşınmaktadır.

Şurası bilinmelidir ki, Türkiye'de, cumhuriyetin başında siyasal bağımsızlığın kazanıldığı ve iç güvenliğin sağlandığı bir ortamda alınan tedbirler özel kesim aracılığıyla olabildiğince sanayileşmeyi öngörüyordu (Kepenek 1985: 1760). Nitekim uzun zaman bu dönemde atılan adımların kalıcı tesirleri görülmüştür.

Sanayii Teşvik Kanunu, 1913 tarihli aynı adlı yasanın kapsamının genişletilmesine yönelikti. 1929 yılında Lozan Andlaşması yürürlüğünü kaybedipte Türk sanayiini korumak için bir dizi koruyucu gümrük resmi getirildiğinde devletçi programın ilk adımı atılmış oldu (Shaw, 1983: 462). Türkiye'de kapitalizmin gelişiminde, bütün ekonomileri sarsan 1929 bunalımından sonra açılan devletçilik

ya da devlet kapitalizmi sayfası, izlenen temel ekonomik ve politik anlayışın bir başka tamamlayıcı parçası olarak ortaya çıkmıştır (Gevgilili, 1989: 47).

İktisadi buhran sonrası kabullenilen devletçilik modelinin ana ögesi ve hedefi devlet öncülüğünde planlı sanayileşme idi. Tarıma dayalı, geri kalmış bir ülkede Atatürk'ün başlattığı planlı sanayileşme uygulaması 1930'lu yılların dünyasında öncü bir modeldi. 17 Nisan 1934'te yürürlüğe giren Birinci Sanayi Planı 1934 - 1938 yıllarını içine alacak şekilde planlanan bir sektörel plandı. Bu planın uygulanması devam ederken 20-24 Ocak 1936'da İktisat Vekili Celal Bayar'ın başkanlığında ilk Sanayi Kongresi toplandı ve Türkiye'nin sanayileşme meselesinin teknik boyutlarını da ele alacak bir çok boyutlu tartışma ve kararlaştırma zemini oluşturdu (Tokgöz,1992: 8,9).

Kendine özgü bir sürecin ürünü olan ekonomide devletçilik görüşü, 5 Şubat 1937 tarihinde Anayasa'nın ikinci maddesine de konularak temel bir ilke haline gelmiştir. Atatürk, devletçiliği, bir konuşmasında "bizim takip ettiğimiz devletçilik, ferdi mesai ve faaliyetleri esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi memnuniyete erdirmek için milletin umumi ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde bilhassa iktisadi sahada devleti fiilen alakadar etmiştir." (İnan, 1982: 15) şeklinde ifade ediyordu.

Yukarıda bahsedilen dönemin tartışma gündemini oluşturan "nasıl sanayileşeceğiz?" sorusuna farklı yaklaşımlarda bulunuyordu. Vedat Nedim, Kadro Dergisi'nde yayınlanan bir makalesinde "Yalnız şunu açıkça ifade edelim ki, bizim sanayi siyasetimiz bütün bu himayeci ve koruyucu idari tedbirlere rağmen, tamamen liberaldir." (Nedim 1932: 16) diyor ve devletçiliğin geçici bir zorunluluk olduğunu ifade ediyordu.

O yıllarda ilginç olan gelişmelerden birisi de kamuoyunda yaygın bir ağır sanayi özlemi olmasıdır. Bu istek yönünde atılan makro adımlardan yukarıda bir miktar bahsedilmişti. Yine yukarıda bahsedilen yasaya dayalı olarak devlete Demir-Çelik Fabrikası kurma yetkisi verilmiş ve bu iş için dört yılda harcanmak üzere 18 milyon TL, (ki bu rakam bütçenin yaklaşık onda biridir) ayrılması öngörülmüştür (Kepenek 1985: 1763).

Nitekim yukarıdaki arayışların sonucunda çeşitli planlama/politik tartışma/finansman kredi ilişkileriyle yoğun bir dönemden sonra Türkiye 1937 yılında Karabük'te tarihinin ilk Demir-Çelik fabrikasının temelini atmıştır. Karabük Demir Çelik kompleksi ne derece önemli miktarda demir ve çelik tükettiği bilinen İkinci Dünya Savaşının arifesinde, Türkiye'de özel sermaye birikim düzeyinin yetersiz olduğu, ancak devlet eliyle sanayi işletmelerinin kurulabildiği milli ekonominin dünyada daha az açık olduğu, iç kaynaklarla yetinilmeye çalışıldığı bir dönemde kurulmuştur.

Köyden Şehre Göç ve Sosyo-Kültürel Değişme

Bilindiği gibi sanayileşme süreçlerinin ortaya çıkardığı toplumsal geçerlikleri ele alınırken başvurulan temel bazı kavramlar vardır. Şehir, göç ve değişme kavramları bunların içerisinde belki de en sık kullanılanlarıdır. Türk toplumunun Cumhuriyet sonrası dönüşüm süreci incelenirken de aynı kavramlara gittikçe daha yoğun sıklıkla müracaat edilmesi, sözkonusu kavramlara denk düşen toplumsal gerçekliklerin gittikçe daha güçlü bir gerçeklik haline gelmeleri ile ilgilidir.

Yukarıda ifade edilen temel kavramlardan birisi olan şehir kavramı, şarh kavramıyla özdeş ve hakimiyet, aynı zamanda da devlet anlamına gelen şara kelimesiyle eşanlamlıdır. Eski Yunan Uygarlığında da şehir polis şeklinde kullanılmıştır. İnsanoğlunun mekanda farklılaşmasına dayanan Kent yerleşimi ve köy yerleşimi doğal çevre ile karşılıklı ilişki sonucu şekillenir (Suher 1983: 363). Ortaya konulan kavramsal bağlamdan da anlaşılacağı gibi, şehir insanlık medeniyeti kadar eski bir olgudur. Şehir/medeniyet denkliği, Raymond Williams'ın "Medeniyet organize edilmiş sosyal hayattır" (Sezal 1992: 11) ifadesinden de anlaşılabilir gibi esastan bir iççeliği ifade eder.

Geleneksel toplumlarda şehirler, pazar ve mübadele merkezleridir. El sanatlarının, zanaatkarların toplandığı ve çeşitli eşyaların uzvi enerji (buhar ya da elektrik enerjisi ile değil, insan ve hayvan enerjisi) ile imal edildiği yerler durumundadır. Modern sanayi toplumlarında ise şehirler; sanayi, toplama - dağıtma ve mali-idari merkezler olma özelliğine sahiptirler. Buhar, elektrik ve içten patlamalı motor gibi gayri uzvi enerjinin sınai, zirai üretime, ulaşım ve haberleşmeye tatbiki, olağanüstü nüfus birikimini, geniş çapta üretimi ve geniş çapta etkili bir örgütlenme imkanını yaratmıştır. (Kıray 1982: 12,13).

Nihat Nurin, Sosyal Dinamik Bünye Analizi adlı kitabının şehir sosyolojisi çalışmaları için iyi bir temel teşkil edebilecek şehir adlı bölümünde, "Şehir, tabiat-üstü çevrenin manevi kuvvetlerini temsil eden değer hükümleriyle, sosyal yapısını sosyo-kültür çevresindeki organizasyonları ve onları temellendiren kültürel çevre muhtevalarının üzerinde yerleştikleri tabiat şartlarının bütünlüğü kendi sınırları içinde özel karakterlere sahip bulunan dinamik fonksiyonel merkez niteliğindedir. Diğer bünyeler -köy, komşuluk, aile, vb.- ise alt sistemler olarak şehir sosyal sistemi etrafında yerlerini almaktadırlar" diyor.

Göç kavramı, çeşitli faktörlere bağlı olarak nüfusun yer değiştirmesine bir atıf olarak kullanılmaktadır. Ancak sanayileşme süreçleri içerisinde hayat bulan göç olgusu; köyden, tarımdan, gelenekselden şehre, sanayiye, moderne doğru bir dönüşümü ifade etmektedir. Genel anlamda göçün bir ucunda köy, diğer ucunda şehir bulunmaktadır. Bu bağlamda göçün orijinini oluşturan köy nasıl bir toplumsal gerçekliktir? Bu olgu anlaşılmadan bir toplumsal gerçeklik olarak göç yeterince anlaşılamayacaktır.

Köy olgusu, aşağı yukarı bütün kavrayış biçimlerinde öncelikle toprak ve tarım faaliyeti olgularını çağırıştırır. Aynı zamanda kapalı bir toplum yapısını anlatan bir kavram olarak anlaşılır. Köy topluluğu toprağa bağlı küçük bir sosyal yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Köy sosyal yapısı; aile, komşuluk, din, okul, vb. küçük sosyal yapılardan teşekkül eder. Coğrafi durumu itibariyle, bu olguya bağlı olarak farklı yapılanmaların ortaya çıktığı köy toplumunda sosyo-kültürel sistemde farklı özellikler taşımamaktadır.

Köy sosyolojisi alanında yapılan klasik çalışmalara ve bu çalışmalar içerisinde yapılmış köy tipolojilerinin bilinen özelliklerine rağmen çağdaş köy olgusunda çok önemli ve farklı yönlerin ortaya çıktığı gözlenmektedir. Bu durum, bir bakıma son dönem köy araştırmalarının da önemli gerekçesini oluşturmaktadır. Türkiye'de köylerin kapalı sistemlerinin hızla yarı açık, hatta açık sistemler haline gelmesi, iletişimin ve iletişime dayalı oluşan tüm sosyo-kültürel yapı değişikliklerinin köyde köklü bir değişimi meydana getirmeleri acaba köy ortadan kalkıyor mu? sorusunu tartışmaların ilgi odağı haline getirmektedir. Türkü'nün prestij kaybının köyün ortadan kalkışıyla adeta özdeşleştirildiği bu tartışmalar bir bakıma Türkiye'de yaşanan büyük dönüşümün anlaşılması çabaları olarak kabul edilebilir. Geleneksel şehirden sanayi şehrine geçiş Türkiye'de ve batıda çeşitli benzerlikler göstermektedir. Bu duruma rağmen Türkiye'de şehirleşme olgusunun muhtelif nedenleri/üreticileri düşünüldüğünde şehirleşmenin batıdan farklı özellikler de gösteren yanlarının olduğu derhal farkedilebilir. Bu farklılığın kökleri Türk toplumunun sosyal ve tarihi dönüşümünün köklerinde aranmalıdır.

Türkiye'de şehirleşmenin ilk sebeplerinden birisi, İmparatorluğun gerileme devrinden itibaren ortaya çıkan bozgunların oluşturduğu Anadolu'ya büyük göç dalgalarıdır. Anadolu, son yüzyıl boyunca büyük boyutlarda göç alan bir coğrafya durumundadır. Bu durum Anadolu şehirlerini büyük çapta etkilemiştir.

Son yüzyılda Türkiye'de aslında şehirleşmenin en önemli nedeni sanayileşmedir. Sanayileşme olgusu Türkiye'de gerek şehirde, gerekse değişik boyutlarda kırsal yapıda çok önemli yapı değişikliklerinin kaynağı olduğu kadar kırdan şehre göçün de en önemli kaynağıdır.

Sanayileşme ile göçün, ilk görünümde adeta teke tek ilişkili olduğu izlenimi ortaya çıkmaktadır. Ancak Türkiye'de şehirlere göçlerin en önemli nedenlerinden birisi de kırsal yapının itici özellikleridir. Verimsiz ve parçalanmış tarım alanları, yoğun nüfusun oluşturduğu huzursuzluklar, çok yoğun geçim problemleri vs. itici nedenler içerisinde sayılabilir. Yine şehirlerin bir takım özellikleri ve imkanları da göçün kaynaklarından birisini oluşturmaktadır. İstanbul'un taşı toprağı altın ifadesinde çok çarpıcı bir biçimde altı çizilen şehrin çekici faktörlerinin Türkiye'deki şehirleşmede önemli tesirleri olduğu görülmektedir.

1950'li yıllarla birlikte, bir yandan şehirler de geleneksel şehirden sanayi şehrine doğru hızlı dönüşüm, diğer yandan bu dönüşüm boyunca ortaya çıkan büyük

boyutlardaki mekansal hareketlilik (göç), Türk sosyo-kültürel yapısını çok kökten etkilemiş ve daha önce de vurgulanan sosyo-kültürel çözülme sürecinin daha da süratlenip çetrefilleşmesine katkı yapmıştır. Söz konusu çözülüş süreci, sosyo-kültürel sisteme, dış dinamiğe bağlı olarak giren yeni olgularla (iletişim kültürü vb.) yeni boyutlar kazandırmaktadır.

Sosyo-Kültürel Kimlik Sorunu

Cumhuriyetin kuruluşundan, çok partili döneme kadar geçen süreç (1923-1946) her bakımdan bir geçiş süreci olarak değerlendirilebilir. Bu olağanüstü dönemde gerçekleştirilen inkılaplar, yeni Türk toplumunun gelecekte oluşturacağı sistemli bütünü (sosyo-kültürel sistemin) anlamlar boyutunun dinamik unsurlarını oluşturmaktadır. Burada amaç, Osmanlı toplumunun çözülmüş sosyo-kültürel sistemi ve değerler kargaşası yerine, yeni birtakım değerler bütününden hareketle yeni bir toplum yaratmaktır.

İnkılap kadrosunun yeni toplumu oluştururken yapmak istediği, bir yandan Osmanlı toplumunda mevcut olan sosyo-kültürel fenomenler arasında bir ayıklama yaparak bir kısmını cumhuriyet toplumuna aktarmak, diğer yandan batılı değerlerle yeni bir takım sosyo-kültürel fenomenler oluşturarak bu sosyo-kültürel fenomenler bütününden hareketle bütünleşmiş bir sosyo-kültürel sistem yaratmaktır.

Ancak, bu amacı gerçekleştirme sürecinde, bir yandan sosyo-kültürel fenomenlerin uzun bir tarih sürecinin ürünü olmaları ve kısa bir zamanda teşekkül ettirilmeyecekleri gerçeği diğer yandan sosyo-kültürel fenomenlerin ancak aralarında anlamlı-nedensel bir bağ mevcut olduğunda sistemli bütünlere dönüşebileceği gerçeği, kısa sürede bütünleşmiş bir toplum oluşturmanın ciddi engelleri olmuştur.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e miras kalan, temel öncüllerini kaybetmiş ve cumhuriyet döneminde de kısa sürede yukarıda saydığımız nedenlerden dolayı sistemleşmesi mümkün olamamış bu yığınlar toplumu, bir değerler kargaşasını bünyesinde yaşatmaya devam etmiştir. Ashında yaşanan tam anlamı ile bir sosyo-kültürel kimlik sorunudur.

Siyasal Tarihte Büyük Dönüşüm: Çok Partili Hayat

1946'lara kadar kabaca asker/sivil bürokratlar ile eşraf/köylü ikilemi biçiminde ortaya çıkan sınıfsal yapılanma, 1946'lardan itibaren iç ve dış dinamiklere bağlı olarak önemli yapı değişikliklerine uğramaya başlamıştır. 1950'lerde DP iktidarı ile vesayette ortaya çıkan kısmi gevşeme, kentleşme ve sanayileşme süreçleriyle birlikte batıdaki örneklerine pek benzemeyen, fazlasıyla kendine özgü bir süreç ortaya çıkarmıştır. 1950'lerden sonra ortaya çıkan siyasal yapılanma, söz konusu değişimin tesirinde asker/sivil bürokratlar ve eşraf/köylü/işçi bloklaşması şeklinde

yeni bir boyut kazanmıştır. Bu yapılanma aynı zamanda, Türkiye'de uzun zaman devam edecek bir siyasal bloklaşmanın ve kısmi demokrasi/antidemokrasi medcezirinin de başlangıç noktasını oluşturmuştur.

1950-1960 arasında geçen yıllar, Türkiye'de altyapı çalışmalarının en köklü atılımlarının gerçekleştirildiği bir zaman periyodu olarak belirginleşmektedir. Bu periyot, diğer taraftan Türkiye'de çok partili döneme geçiş ve demokratikleşme yönündeki gelişmeleri de içermektedir.

DP dönemi (1950-1960), sanayileşme çabaları ve asker-sivil bürokratlara karşı geleneksel yapıların kısmi bir siyasal insiyatife sahip alabilmeleri bakımından Türk sosyo-kültürel sisteminde çok hızlı bir dönüşüm sürecini başlatmıştır. Ş. Mardin'in ifade ettiği merkez-çevre ilişkisinde çevrenin merkez üzerinde ilk kısmi belirleyiciliği DP ile belirginleşmektedir.

Türkiye'de 1950'li yıllarla birlikte, kırlardan büyük şehirlere doğru çok hızlı göç, gecekondulaşma, sanayileşme düzeyini aşan şehirleşme hızı, yüzyıllarca geleneksel özellikler gösteren Türk sosyo-kültürel sisteminde çok önemli değişikliklerin başlamasına kaynaklık etmiştir.

Türkiye'de 1960'ların eşiğine gelindiğinde Türk sosyo-kültürel yapısı, kendisini harekete geçiren yukarıdaki dinamiklere bağlı olarak hızlı bir değişim sürecine girmiş, bu değişim modernleşme kurumları ile geleneksel kurumlar arasında belirginleşen çatışma süreçlerini de hızlandırmıştır. 1960 ihtilali, bir anlamda bu çatışmaya asker-sivil bürokrasi cephesinden bir müdahale anlamına gelmektedir.

Sosyo-Kültürel Yapıda Yeni Değişmeler ve 27 Mayıs

27 Mayıs darbesi sistemi zaafa uğratan siyasal alana bir çekidüzen verme hareketi olarak başarılı olabilmiş midir? Buna evet diyebilmenin imkansızlığını, kendisinden sonra gelen çekidüzen verme gayretlerinin varlığında görebilmek mümkündür. Siyasal alana yoğun tesirleri olan iç ve dış gelişmelerin etkisinde ortaya çıkan 27, Mayıs uzun dönemde siyasetle vesayetin aşılması yerine bir bakıma kurumsallaşması neticesini getirmiştir.

1960 sonrası süreçte darbenin tesirlerini sınırlayan ve sosyo-kültürel yapıda çok derin tesirler yaratan gelişmeler, aslında köyden şehre göçün hızlanarak sürmesi, altyapı ve enerji yatırımlarının temelini oluşturduğu montaj sanayiye dayalı bir kalkınma sürecinin ivme alması, batıda ortaya çıkan ve Türkiye'yi de etkilemeye başlayan sol gençlik olayları/toplumsal veto hareketlerinin etkileri şeklinde ifade edilebilir.

1960 sonrası sürecin ortaya çıkardığı ve batıdan farklı, bir vesayet yapılanması içerisinde oluşmuş Türkiye'ye özgü sivil toplum kurumlarının herşeye rağmen kısmen bağımsız bir sosyo-kültürel eksen oluşturmaya başladıklarını da burada ayrıca belirtmek gerekmektedir. Nitekim bu kurumlar 1960'tan 2002'ye sürüp gelen

süreçte, her sosyo-kültürel ve ekonomik denklemin temel belirleyicilerinden birisini oluşturmuştur.

1960'tan 1980'e uzanan yıllar, sosyo-kültürel yapıda kaybedilen geleneksel kurumlar yerine modern kurumların ikame edilmesi çalışmalarının süratle köyden şehre göç olgusu ile daha da sorunlu bir boyut kazandığı yıllar olarak algılanabilir.

Çözülen geleneksel şehir kültürü yerine modern bir şehir kültürü üretmemenin bunalmaları üzerine, çözülen köy/yükselen gecekondü paradoksunun ürettiği yeni kent-çevre kültürü (ya da bazı iddialara göre kültürsüzlüğü) yarattığı yeni gecekondü/varoş olgusu ile sosyo-kültürel sistemdeki derin çözülmeyi süratlendiren bir faktör olarak ortaya çıkmıştır.

Yukarıda gönderme yapılan zaman dilimi dikkate alındığında, göçlerle süratli şehirleşmenin yaşandığı yukarıdaki süreçte sosyal tabakalaşma boyutu bakımından, asker-sivil bürokrasi ve burjuvalaşma sorunu yaşayan kendine özgü bir yeni sermaye unsuruna karşılık esnaflığın güçlendiği, mikro girişim kabiliyetinin arttığı, işçileşmenin süratlendiği ve bir işçi sınıfının doğmaya başladığı, köylülüğün güç kaybetmesine rağmen iktisadi olarak yeniden yapılanarak siyaseti daha ileri ölçülerde belirlediği bir süreçten söz edilebilir. Yukarıdaki sürecin soğuk savaşın siyasi çatışmaya dayanan izlerini ve önemli bir sosyo-kültürel değişme olgusunu içinde besleyerek 1980'e kadar geldiği görülmektedir.

İç ve Dış Dinamiklerin Etkisinde Yeni Bir kırılma Noktası: 12 Eylül

12 Eylül 1980'de gerçekleştirilen askeri darbe yeni Türkiye tarihinin en önemli kavşak noktalarından birisidir. Sözkonusu darbe, bir boyutu ile iç dinamiklere direk ve dolaylı etkileri, diğer bir boyutu ile dünya konjonktüründe çok önemli gelişmelerin yaşandığı -örneğin soğuk savaşın aşılma işaretlerinin alınmaya başlanması gibi-bir döneme tekabül etmesi ile yeni bir dönemin başlangıç noktasını oluşturmaktadır.

12 Eylül darbesi, Cumhuriyet tarihi içerisinde zamanla değişik boyutlar ve nitelikler kazanmış siyasal vesayet kurumu bakımından yeni ve daha öncekilere göre nisbeten daha güçlü bir halkayı ifade etmektedir. Özellikle 1950 ile başlayan süreçte kentleşme, sanayileşme ve bu faktörlere dayalı olarak, göç ve toplumsal taleplerin yükselişi ile siyaset kurumundaki atomize oluş -tabii ki bu durum, çevrenin merkez üzerinde her defasında daha güçlü bir inisiyatif alma arzusunu da içine almaktadır - 1960'tan 1980'e üç defa siyasal vesayet kurumu tarafından sisteme yeni bir çeki düzen verilmesi neticesini doğurmuştur. Sisteme sözkonusu açık müdahaleler, Türk siyasal yapısının uzun dönemde en önemli istikrarsızlık unsurlarından birisini oluştururken, kentleşme, sanayileşme vs. faktörlerine dayalı olarak gelişmek durumunda olan sivil kurumsallaşma önünde de ciddi engellerden birisi haline gelmiştir.

1980 sonrasında ortaya çıkardığı siyasi yasakların siyasal sistemde tahrip edici boyutları olmuştur. Ancak genel anlamda ANAP içerisinde bir siyasal dile dönüşen çevrenin yükselişini ve siyasette edindiği yeri gözardı etmemek gerekmektedir. Çeşitli iktisadi ve siyasal kombinasyon içerisinde süzülerek gelen bu yeni politikacı/işadamları kuşağı, bir boyutu ile Türkiye ekonomisini dünyaya açan, bir boyutu ile de politikayı yeniden kısmen çevrenin etkililik alanı haline getiren toplumsal bir özne olarak ortaya çıkmıştır.

Türk Sosyo-Kültürel Yapısında Köklü Değişmeler (1990-2002)

Türk toplumu değişik ifade ediş ve dönüşüm biçimleri ile birlikte son yüzyıl boyunca sanayileşme ve demokratikleşme sorununu öncelikli bir sorun olarak gündeminde tutmaktadır. Ağırlıklı olarak son yüzyıla tekabül eden Türk modernleşmesi bir boyutuyla da bir demokratikleşme sürecini ifade eder. Türk demokrasisi yapılanma sürecinin bir toplumun tarihi açısından uzun sayılamayacak tarihi, siyaset bilimi literatürüne vesayet demokrasisi kavramı çerçevesinde girmiştir. Aslında bu tür siyasi yapılanmaların gelişmekte olan ülkelerde pek çok yaygın örneği sözkonusudur.

Aslında, cumhuriyet dönemi vesayet kurumunun temel esprisi, siyasal gücü padişaktan alıp halka vermek noktasında, halkın yeteri kadar siyasal yetkinliğe sahip olmadığı, ancak ileride olacağını düşünerek halkın üzerinde geçici bir vesayet kurumunu sözkonusu etmesidir.

Türkiye'de vesayet demokrasisi, kendisi açısından vesayeti meşrulaştıran pek çok özel açıklama biçimi ve kavramsal çerçeve de üretmiştir (Köker 1990: 65-111). Laiklik, millî egemenlik, hukukun üstünlüğü gibi kavramlar evrensel literatürdeki anlamlarının dışında açıklama biçimleriyle Türk siyaset literatüründe yer almışlardır (Özdemir 1991). Modern siyaset literatürünün yukarıdaki kavramları da içine alan kavramsal çerçevesinin Türkiye'de uzun yıllar farklı anlamlarda anlaşılmasının, Türkiye'nin 1990'larda gerçek bir demokrasiyi kurabilmesinin ve uluslararası normlara entegre olabilesinin önünde ciddi bir engel olarak ortaya çıktığı görülmektedir.

Yukarıdaki çerçeve içerisinde özellikle altı çizilmesi gereken bir konu da, batılı anlamda bir demokrasinin ve sivil toplum kurumlarının oluşmamasında etkili olan yetersiz toplumsal dinamiklerdir. Yeterli iktisadi büyümeyi, yeterli şehirleşmeyi, yeterli sanayileşmeyi, yani kısaca yeterli düzeyde modernleşmeyi başaramamış bir toplum olarak Türk toplumu bu durumun tabii bir sonucu olarak çoğulcu bir toplumu ve ileri bir demokrasiyi gerçekleştirilememiştir.

1990'larda karşı karşıya kalınan, gerçek demokrasi talebi ile vesayet demokrasisinin varlığını devam ettirmek isteyen unsurları arasındaki paradoks, bir tarihsel dönüm noktasını da işaretlemektedir.

1990'dan 2000 yılına uzanan değişim ve yeniden yapılanma süreci kuşkusuz sözkonusu zaman diliminde ortaya çıkan çok önemli iç ve dış nedenlerin bir sonucu olarak sosyo-kültürel yapıda önemli değişimlere kaynaklık etmiştir.

Yukarıdaki bağlamda dünya, 1990-2000 aralığında inanılması güç gelişmelere sahne olmuş, zihni alanda ortaya çıkan mantalite devrimi, insanlık düşüncesine yepyeni kapılar açarken, farklı tartışma boyutlarıyla kendisine has yükselen değerler üretmiştir. Soğuk savaşın son buluşu bir anlamda insanlığın son kırk yılda yaşadığı soğuk düşün son buluşudur. İki boyutlu dünyanın ürettiği zihni çerçeveler, bütünleşen dünyanın yeni bütünleşme süreçlerinde süratle önemini kaybetmiştir. Bilgi çağı, iletişim çağı gibi muhtelif kavramlarla ifade edilemeye çalışılan yeni çağın ortaya çıkardığı olgular ve topyekün değişim olgusu Türk toplumuna da köklü etkilerde bulunmaktadır.

1983 yılından itibaren, özellikle 1989'dan sonra, yukarıda ifade edilen yeni iç ve dış dinamiklerin etkisinde ortaya çıkan yeni şartlar her bakımdan bir değişim ve yenileşme düşüncesini Türk düşüncesinin ve Türk siyasetinin ilgi odağı haline getirmiştir. Yine aynı dinamikler Türk sosyo-kültürel yapısında köklü değişimler yaratmaya başlamıştır.

Ortaya çıkan yeni şartların etkisinde, Türkiye'de özellikle 1987'den sonra gerçek demokrasi talepleri güçlenmeye başlamıştır. Cumhuriyet, milli egemenlik, insan hakları vs. kavramlarının içinin doldurulma çabaları artmış, Dünya'da olduğu gibi Türkiye'de de demokrasi, insan hakları, piyasa ekonomisi, küreselleşme kavramları süratle yükselen ve tartışılan değerler haline gelmiştir.

1923'ten günümüze önemli sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi dönüşümler yaşamış Türkiye'de, 1990'larda yaşanan gelişmeler adeta yeni bir sosyo-kültürel yapının habercisi gibidir. 1923'lerde Türk toplumu, 13 milyon civarında bir nüfusa sahip, nüfusunun % 85'i kırdan yaşayan, kayda değer bir sanayii bulunmayan, dolayısıyla da modern anlamda üretim faaliyeti gerçekleştiren işçi sınıfı bulunmayan köylü bir tarım toplumundan, 21. yüzyılın başında çok farklı bir sosyo-kültürel yapıya sahip yeni bir toplum haline dönüşmektedir.

2000'li yılların başında Türk toplumu çok önemli sanayileşme hamlelerini gerçekleştirmiş, nüfusunun % 65'ini kentlerde barındıran ve bu nüfusun önemli bir bölümünü modern üretim düzeni içerisinde istihdam edebilmiş, yine nüfusunun % 50'sinden daha fazlası 25 yaşının altında bulunan, yetişmiş insan kaynağı bakımından önemli gelişmeler katetmiş, ekonomisini büyük çapta dünya ekonomisi ile entegre edebilmiş yeni bir toplumdur. Yeni Türk toplumu büyüme potansiyeli büyük ancak o oranda sorunları da büyük olan bir toplum olarak belirginleşmektedir.

1990'lı yıllar, dünyada 1989 depreminin sarsıcı etkilerinin görülmeye başlandığı yıllar olurken, Türkiye'de her bakımdan yeni bir sürecin de başlangıcını oluşturmaktaydı. Türkiye'de ekonomik liberalleşmenin çok somut neticelerinin

ortaya çıktığı bu dönemde sosyo-kültürel yapıyı esaslı bir değişime uğratacak gündelik hayatın yeni dinamikleri ile de tanışılmaya başlanmıştır. Yeni iletişim sistemlerinden yeni medya olgusuna, yeni tüketim kalıplarından yeni müzik kültürüne uzanan yeni faktörlerin ürettiği yeni bir toplum ile; içine kapalı, devlet merkezli, bürokrasi etkin, sivil inisiyatiflere pek açık olmayan ileri yozlaşmanın hakim olduğu, değişime direnen bir yapının dualizmi, Türk toplumunun 2000'li yıllarda karşı karşıya kaldığı çelişkinin bir fotoğrafı gibidir.

Sonuç

Türkiye'de 1950'li yıllarda başlayan köyden şehre göç ve göçü karşılayacak sanayileşmenin yaratılamamış olması, göçle kentlere gelen nüfusun sağlıklı işçileşmemesi sorununu doğurmuştur. Bu anlamda kentlerin süratle büyük köyler haline dönüştüğü sözkonusu süreçte, köylülükle kentlilik arasına sıkışıp kalmış çok geniş insan kalabalıkları yaşadıkları işsizlik olgusu ile, sağlıklı işçileşme sürecinde olan sınırlı işgücü üzerinde işgücünün ucuzlaması gibi olumsuz etkiler yaratmıştır. Gecekondu kültürü olarak da ifadelendirilen sözkonusu olgunun sağlıklı bir toplum yapılanmasının önünde ciddi bir sorun oluşturmuştur. 1990'lı yıllarda bu sürecin varoş kültürü ile kurumsallaşarak devam ettiği görülmektedir.

Modernleşme programları, modern sanayi toplumunu kendi dinamikleri ile üretememiş toplumlar için sözkonusu olan çok boyutlu değişme programlarıdır. Modernleşme çabaları bu bağlamda model aldığı sanayileşmiş batılı toplumlara doğru bir değişim stratejisini esas alır. Sözkonusu çabalar ise esas olarak bir kurumsal değişimi öngörür. Nitekim modernleşme tarihleri de bir bakıma modernleşme çabalarına muhatap geleneksel toplumların kendilerine özgü tarihsel toplumsal süreçlerinde yapılandırdıkları ilişki setlerini ifade eden geleneksel kurumlarla, yeni modern kurumların dualizminin tarihidir. Bu dualizm, yer yer çatışma, yer yer örtüşme/uyuşma biçiminde tezahür ederken esas olarak bir sosyo-kültürel kimlik krizinin kaynağı olmaktadır.

Bugün Türk sosyo-kültürel yapısı, son yüzyıllık dönüşüm çizgisi sonucunda, gelenek-modernite paradoksunun yarattığı sorunları aşma ve yeni bir bütünleşme yaratmak bakımından yeni imkanlara sahip görünmektedir. Ancak sosyo-kültürel bütünleşme imkanının yeni sorunları da getirmekte olduğu unutulmamalıdır. 2000'li yılların başından itibaren Türk sosyo-kültürel yapısını etkileyen yeni dönüşüm faktörü içerisinde en önemlisi yeni iletişim olgusudur. Yeni iletişim olgusunun ve yeni tüketim kalıplarının Türk sosyo-kültürel yapısı üzerinde yaratacağı etkiler zaman içerisinde ortaya çıkacaktır.

Kaynaklar

- ARON, Raymond. Sanayi Toplumu, (Çev. E. Gürsoy), Ankara: Dergah Yayınları, 1978.
- BERER, P.L., BERGER ve H. KELLNER. Modernleşme ve Biling, (Çev. Cevdet Cerit), İstanbul: Pınar Yayınları, 1985.
- BİLGİSEVEN, A. Kurtkan. Genel Sosyoloji, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını, 1974.
- BİLGİSEVEN, A. Kurtkan. Sosyal İlimler Metodolojisi, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1982.
- BİLGİSEVEN, A. Kurtkan. Din Sosyolojisi, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1985.
- BOULDING, Kenneth. Yirminci Asrın Manası (Çev. Erol Güngör), İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, 1969.
- COSER, A. Levis. Master of Sociological Thought: Ideas in Historical and Social Context, New York: Harcourt Brace Jovanich, Inc. 1971.
- CUZZORT, R. ve E.W. KING. Humanity and Modern Social Thought, United States of America: The Dryden Press, 1976.
- DPT. Milli Kültür (V. Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu), Ankara: DPT Yayını, 1984.
- ERKAL, Mustafa. Sosyoloji (Toplumbilim), Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayını, 1982.
- GEVGİLİ, Ali. Türkiye'de Kapitalizmin Gelişimi ve Sosyal Sınıflar, İstanbul: Bağlam Yayınevi, 1989.
- GÜNGÖR, Erol. Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik, Ankara: Töre-Devlet Yayınevi, 1980.
- GÜVENÇ, Bozkurt. İnsan ve Kültür, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1979.
- İNAN, Afet. İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat-4 Mart 1923), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını, 1982.
- KAFESOĞLU, İbrahim. Türk Milli Kültürü, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, 1977.
- KEPENEK, Yakup. "Türkiye'nin Sanayileşme Süreçleri", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, 7: 1760-1775, 1985.
- KEYDER, Çağlar. Türkiye'de Devlet ve Sınıflar, İstanbul: İletişim Yayınları, 1990.
- KIRAY, Mübeccel. Ereğli: Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası, Ankara: DPT Yayını, 1964.
- KIRAY, Mübeccel. Toplumbilim Yazıları, Ankara: Gazi Üniversitesi Toplum Bilimleri Araştırma Merkezi Yayınları, 1984.
- KÖKER, Levent. Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi, İstanbul: İletişim Yayınları, 1990.
- MARDİN, Şerif. Türk Modernleşmesi (Makaleler IV), İstanbul: İletişim Yayınları, 1991.
- NEDİM, Vedat. "Niçin ve Nasıl Sanayileşmemiz Lazım?", Kadro Mecmuası, cilt 1, sayı 6: s.13-18, 1932.

- NİRUN, Nihat ve ÖZÖNDER, M.C. "Türk Sosyo-Kültürel Yapısı İçinde Adetler, Örfler, Görenekler, Gelenekler", Milli Kültür Unsurlarımız Üzerine Genel Görüşler, Ankara: AKDITYK, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1991.
- ÖZDEMİR, Hikmet. Sivil Cumhuriyet, İstanbul: Boyut Yayınları, 1991.
- ROZALIEV, Y.N. Türkiye Sanayi Proleteryası (Çev. Güneş Bozkaya), İstanbul: Yar Yayınları, 1978.
- SEZAL İhsan. Şehirleşme, İstanbul: Ağaç Yayınları, 1992.
- SHAW, S.J. ve E. SHAW. Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye II, İstanbul: E Yayınları, 1983.
- SOROKIN, A. Pitirim. Sociocultural Causality, Space, Time, New York: Russell and Russell Inc., 1964.
- SUHER, Hande. "Ülkemizde Kentleşme Sürecinde Mekana Yansıyan Sorunlar", İkinci Türkiye İktisat Kongresi, Ankara: DPT Yayını, 1983.
- TEZEL, Yahya S. Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950), Ankara: Yurt Yayınları, 1982.
- TOKGÖZ, Erdinç. "İktisadi Gelişme Tarihi (1923-1980)", Türkiye Ekonomisi-Sektörel Gelişmeler, Ankara: Türk Ekonomisi Kurumu Yayını, 1992.
- TÜRKDOĞAN, Orhan. Sanayi Sosyolojisi-Türkiye'nin Sanayileşmesi, Ankara: Töre-Devlet Yayınevi, 1981.
- TÜRKDOĞAN, Orhan. Milli Kültür, Modernleşme ve İslam, İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1983.
- YERASIMOS, Stefanos. Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye, İstanbul: Gözlem Yayınevi, 1980.